

תא"ל דני ארדיטי   אל"ם (מיל') ד"ר משה תירוש   אל"ם סיימון בן-שחר
יו"ר   חבר   חבר

הנדון : כתב מינוי לוועדת חקירה בנושא גופות מחבלים

1. בתוקף סמכותי לפי סעיף 537 לחוק השיפוט הצבאי, התשט"ו – 1955, ובהתאם להוראת הפיקוד העליון 2.0715, אני ממנה אתכם לוועדת חקירה שתחקור את השתלשלות העניינים בנוגע לגופות המחבלים _____ זוואהרה ו _____ סובח ולברר את מקום הימצאן של הגופות, וכן לבחון את מכלול ההיבטים של טיפול צה"ל בגופות מחבלים בכלל.
2. החקירה ותבצע על פי הכללים הקבועים בהוראת הפיקוד העליון 2.0715.
3. הוועדה תקבל כל חומר הנוגע לסוגיה ולמקרים הפרטניים, ותשמע כל עדות על פי שיקול דעתה.
4. במסגרת עבודת ועדת החקירה יש לחקור את הנושאים הבאים:
  - א. השתלשלות העובדות במקרים הפרטניים בנוגע לשתי גופות המחבלים הנ"ל, אשר לא אותרו עד כה, ומקום הימצאן של הגופות;
  - ב. חלוקת האחריות לטיפול בגופות מחבלים (בתוך צה"ל, ובין צה"ל לגורמים אחרים);
  - ג. הליכי זיהוי, סימון ופינוי של גופות מחבלים;
  - ד. הליכי תיעוד גופות מחבלים ודיווח (לרבות לעניין רכוש שנמצא על הגופות);
  - ה. הליכי קבורה של גופות מחבלים;
  - ו. נוהלי אחיזקת בתי קברות בהם נקברים מחבלים;
  - ז. נוהלי הוצאה מקבר וקבורה מחדש של גופות מחבלים;

ת. כל נושא אחר שתמצא הוועדה לנכון לחקור, אשר יש לו השלכה על הסוגיה
נשוא החקירה.

5. כמו כן הוועדה נדרשת להסיק מסקנות ולהמליץ המלצות במסגרת הגשת דו"ח
סיכום החקירה, בקשר לנושאים שלעיל.

6. הוועדה תשלים את החקירה ותגיש את ממצאיה, מסקנותיה והמלצותיה לעיוני
בתוך ארבעה חודשים ממועד זה.

7. בברכה.

ראש המטה
אלוף רב
ראש המטה
הכללי

א. מבוא

1. ביום 17.10.99 מינה הרמטכ"ל ועדת חקירה, בתוקף סמכותו לפי סעיף 537 לחוק השיפוט הצבאי, התשט"ו-1955 ובהתאם להוראות פיקוד עליון 2.0715 (רמ"ב כתב המינוי). כיו"ר ועדת החקירה מונה תא"ל דני ארדיטי, בנוסף חברים בוועדה אל"ם סיימון בן שחר ואל"ם (מיל) משה תירוש.
2. ועדת החקירה מונתה לחקור את השתלשלות העניינים בנוגע לגופות המחבלים _____ זוואהרה (להלן – זוואהרה) ו: _____ סובח (להלן – סובח) ולברר את מקום הימצאן. כמו-כן, נדרשה הוועדה לבחון את מכלול ההיבטים של טיפול צה"ל בגופות מחבלים בכלל.
3. כבר בראשית דברינו, נציין כי הוועדה מילאה בהצלחה את המשימות שהוטלו עליה, על ידי איתור שתי גופות המחבלים, בחינת אופן הטיפול בגופות מחבלים ומתן המלצות לשיפור הטיפול בעתיד.
4. כתב המינוי מוסיף ומפרט, כי במסגרת עבודת ועדת החקירה, יש לחקור את הנושאים הבאים :-
  - א. השתלשלות העובדות במקרים הפרטניים בנוגע לשתי גופות המחבלים הנ"ל, אשר לא אותרו עד כה, ומקום הימצאן של הגופות;
  - ב. חלוקת האחריות לטיפול בגופות מחבלים (בתוך צה"ל, ובין צה"ל לגורמים אחרים);
  - ג. הליכי זיהוי, סימון ופינוי של גופות מחבלים;
  - ד. הליכי תיעוד גופות מחבלים ודיווח (לרבות לעניין רכוש שנמצא על הגופות);
  - ה. הליכי קבורה של גופות מחבלים;
  - ו. נוהלי אחזקת בתי קברות בהם נקברים מחבלים;
  - ז. נוהלי הוצאה מקבר וקבורה מחדש של גופות מחבלים;

ח. כל נושא אחר שתמצא הועדה לנכון לחקור, אשר יש לו השלכה על הסוגיה נושא החקירה.

5. הועדה התבקשה להגיש את ממצאיה, מסקנותיה והמלצותיה לעיון הרמטכ"ל בתוך 4 חודשים ממועד המינוי. בהתאם להתפתחויות בעבודת הועדה, דחה הרמטכ"ל את מועד סיום פעילות הועדה – תחילה, עד לחודש יוני 2000, ולאחר מכן עד לסוף חודש יולי 2000.
6. על-פי נתוני הרבנות הצבאית הראשית, נכון ליום 16.7.2000, פעילים כיום בצה"ל 3 בתי קברות למחבלים. 243 גופות קבורות בבית הקברות שליד גשר בנות יעקב (מרחב פצ"ן), 14 גופות קבורות בבית הקברות שליד מוצב טוליפ (מרחב פצ"ן) ו-92 גופות קבורות בבית הקברות שליד גשר אדם (מרחב פקמ"ז). סך הכל קבורים כיום 349 מחבלים ומסתננים בבתי קברות לחללי אויב של צה"ל.
7. ההחלטה על מינוי וועדת החקירה התקבלה בעקבות ממצאים שעלו במהלך טיפול בשתי עתירות לבית המשפט העליון ביושבו כבג"ץ (בג"ץ 5267/92 **אביריג'יה נ' שר הבטחון ואח'**, בג"ץ 4883/97 **סובה נ' שר הבטחון**), בהן נעסוק בהרחבה בהמשך הדו"ח.
8. ועדת החקירה התנהלה על ידי קיום דיונים פנימיים, סיורים וגביית עדויות. בין היתר, גבתה הועדה עדויות מבעלי תפקידים שונים בפיקוד צפון, בפיקוד מרכז, באמ"ן, באמ"ץ, ברבנות הצבאית ובמכון הלאומי לרפואה משפטית. בנוסף, גבתה הועדה עדויות מנציגי המשפחות. הועדה סיירה בשלושת בתי הקברות לחללי אויב הפעילים כיום: בית הקברות בטוליפ ובית הקברות שליד גשר בנות יעקב (המצויים במרחב פיקוד צפון) וכן בית הקברות שליד גשר אדם (המצוי במרחב פיקוד מרכז). כמו-כן, עסקה הועדה באיתור, איסוף ולימוד פקודות ונהלים בדבר הטיפול בגופות מחבלים בתקופות הרלוונטיות למקרים בהן עסקינן.
9. בנוסף, יזמה הועדה פתיחת 18 קברים בבתי קברות למחבלים שליד גשר אדם וליד גשר בנות יעקב. שמונה גופות שהוצאו מהקברים בהנחיית הועדה ובפיקוחה הועברו לבדיקה

במכון הלאומי לרפואה משפטית*. כמו-כן, יזמה הועדה ופיקחה על נטילת דגימת דם

מאמו של המחבל זוואהרה (העותרת בבג"ץ 5267/92), כפי שיפורט להלן.

---

* 7 גופות הועברו לשם עריכת בדיקת זיהוי ע"י השוואת DNA. מתוכן נבדקו בפועל 3 (שכן שתיים מתוך שלוש הגופות, היו הגופות אותן ניסתה הועדה לאתר). הגופה השמינית נשלחה לשם עריכת בדיקת זיהוי חיצונית בלבד.

ב. השתלשלות העניינים בנוגע לגופת _____ זואהרה

10. בחודש נובמבר 1992 הוגשה על ידי תושבת ירדן עתירה לבג"ץ (בג"ץ 5267/92 **אביריג'יה נ' שר הבטחון**). העותרת טענה, כי בידיה מידע לפיו בנה נפצע בתקרית מיום 3.2.90 ונתפס בידי כוחות צה"ל. העותרת ביקשה לחייב את צה"ל למסור לה האם בנה בין החיים, אם לאו. במידה שהינו בין החיים – ביקשה העותרת לדעת היכן הוא מוחזק. במידה שאיננו בין החיים – ביקשה העותרת לדעת את מקום קבורתו.
11. הפרקליטות הצבאית פנתה לשב"כ ולגורמים הצבאיים הרלוונטיים לקבלת מידע אודות בנה של העותרת. כל הגופים מסרו שהבן אינו מוכר להם.
12. יחד עם-זאת, עלה כי ביום 3.2.90 נתקל מארב של צה"ל בואדי נצר בלבנון בחמישה מחבלים. שניים מתוך חמשת המחבלים נהרגו. ככל הנראה, מחבל נוסף נפצע וקיבל טיפול רפואי בבית חולים בדרום לבנון. שאר המחבלים נמלטו.
13. עוד עלה, כי על-פי רישומי הרבנות הצבאית של פצ"ן, נקברו ביום 14.2.90, חמש גופות בקברים אשר יצוינו א' – ה' שבבית הקברות לחללי אויב שליד גשר בנות יעקב. על-פי הרישומים, הגופות שבקברים א' – ב' מקורן בהיתקלות מה-9.2.90 באזור זרעית. בעוד שהגופות שבקברים ג' – ה' מקורן בהיתקלות ליד אטייבה ביום 12.2.90 (הגופה שנקברה בקבר ג' הנה גופת אישה).
14. כל חמשת הגופות נמסרו לרבנות לקבורה, ללא ציון זהותם. כלומר, מבחינת הרבנות הצבאית, מדובר היה באלמונים.
15. בהתאם למידע זה, הודיעה המדינה לבג"ץ, כי אין בידי צה"ל כל מידע אודות בנה של העותרת. אולם, מצויות ברשות צה"ל גופותיהן של שני מחבלים לא מזוהים מתאריך סמוך (9.2.90), אשר לגביהן תימשכנה הבדיקות שמא המדובר בגופת בן העותרת.
16. בעקבות כך הורה בית המשפט העליון ביום 31.1.93 למדינה להמשיך בבדיקות שונות לאיתור בן העותרת.
17. בחודש פברואר 1993 מסר הרב הצבאי של פיקוד צפון (סא"ל הרב אברהם אוחנונה), כי לאחר בירור מעמיק וחיפוש בארכיון הוברר כי חלה טעות ברישומים, וכי 2 הגופות

- שנקברו בקברים א' – ב' הן גופות מחבלים שנהרגו בתקרית מיום 3.2.90 (ולא 9.2.90). כמו-כן, מסר רב פצ"ן, כי מבדיקה שערך עם גורמי הפיקוד עלה, כי גופת בנה של העותרת הנה אחת משתי גופות אלה. ואולם, גורמי הרבנות לא ידעו מי משתי גופות אלה הנה גופת זוואהרה (בנה של העותרת). לצורך זה המליץ רע"ן או"ק ברבצ"ר לפנות אל גורמי מטכ"ל. רב פצ"ן אף העביר תצלומים של שתי הגופות, אשר צולמו בסמוך לקבורתן.
18. מהמידע שהצטבר עולה, כי על גופת זוואהרה לא נמצאה תעודה מזהה, פנתה הפרקליטות הצבאית לראש מז"פ במשטרת ישראל, על מנת לעשות ניסיון להשוות בין תמונת הגופה שצולמה ע"י הרבנות הצבאית בטרם הקבורה ובין תמונה של זוואהרה בהיותו בחיים, אשר הועברה לצה"ל ע"י משפחתו. ניסיון זה לא צלח, בין היתר לאור מצב הגופה, בעת שצולמה ע"י הרבנות הצבאית.
19. במקביל, ביקשה הפרקליטות הצבאית מגופי הצבא להמשיך ולבדוק האם יש ראיות לכך שזוואהרה אכן נהרג באותה היתקלות, או שמא הנו עדיין בין החיים.
20. ביום 25.10.93 מסרה העותרת, כי לא הצליחה לזהות את הגופה המצולמת בתמונה של הרבנות הצבאית, כגופת בנה. לפיכך, ביקש ב"כ העותרת להוציא את הגופה הקבורה בקבר א' על-מנת לקחת דגימות אשר יאפשרו עריכת בדיקת DNA לזיהוי הגופה.
21. ביום 8.8.94 הוצאה הגופה שהייתה קבורה בקבר א' לשם בדיקת זיהוי. הגרסאות לגבי מהלך העניינים באותו יום הן שונות. ככל הנראה, ראשית נפתח קבר מס' ב' (הראשון בשורה) ובו נמצאה גופה אחת. לאחר מכן נפתח קבר מס' א' ובו התגלו שתי גופות. לשם הזהירות נפתח אף קבר שיצוין ו', אשר נמצא ריק.
22. הגופות היו מצויות בשקיות ניילון, שהיו אמורות להיות מסומנות במספר. בפועל, לא צלח הניסיון לזהות את המספר על שקית הניילון. לבסוף, הוצאה גופה אחת ונשלחה למכון לרפואה משפטית, לשם הוצאת רקמות מהגופה. לאחר הוצאת הרקמות הוחזרה הגופה לקבורה על ידי רבנות פצ"ן בבית הקברות לחללי אויב שליד גשר בנות יעקב.
23. **בשנת 1994 לא היה בידי המעבדות בישראל הידע הנדרש לשם עריכת בדיקת הזיהוי הנדרשת (בדיקת DNA מיטוכונדריאלי).** לפיכך, פעל בא כוח העותרת לאיתור מעבדה בחו"ל, אשר תערוך את הבדיקה. במקביל, פעל ב"כ העותרת לנטילת דגימות דם

מהעותרת (אמו של זוואהרה) ובעלה (אביו של זוואהרה), אשר ישמשו להשוואה למול ה-DNA שיופק מהגופה. החיפושים אחר המעבדה בחו"ל הסתיימו רק באמצע שנת 1995, אז העביר המכון הלאומי לרפואה משפטית את הרקמות שנטל מהגופה (קטעי עצם ארוכה ושרידי רקמת שריר) אל נציגי העותרת .

24. הרקמות הועברו לבדיקה ב-Reproductive Genetics Institute המצוי בשיקגו, ארה"ב. ראוי להדגיש, כי הבדיקה במכון האמריקאי נעשתה מטעם העותרת, על חשבונה, וללא כל פיקוח מטעם מדינת ישראל. תוצאות הבדיקה הועברו לנציגי המדינה בחודש אוקטובר 1995. מהדו"ח התמציתי מאד של המכון משיקגו, עולה כי ה-DNA שהופק מהגופה הושווה למול DNA שהופק מדגימות דם **הן של האב והן של האם** (העותרת). מסקנת המכון האמריקאי הייתה כי בעלה של העותרת לא יכול להיות האב, ויש סיכוי סטטיסטי נמוך מאד לכך שהעותרת הנה האם .

25. ויודגש, יש להבחין בין שני סוגי DNA : DNA גנומי ו-DNA מיטוכונדריאלי. DNA גנומי שהופק מצאצא ניתן להשוואה הן למול DNA גנומי שהופק מהאם והן למול DNA גנומי שהופק מהאב. ואולם, DNA גנומי אינו ניתן להפקה אמינה מעצמות. לעומת-זאת, DNA מיטוכונדריאלי ניתן להשוואה רק למול DNA של האם, או כל אדם אחר מאותו "ליין אימהי" (ולא ניתן להשוואה כלל למול DNA של האב). ואולם, DNA מיטוכונדריאלי ניתן להפקה אמינה מעצמות. לפיכך, כאשר יש צורך לערוך בדיקת זיהוי של גופה שכל שנותר ממנה הנו עצמות, הרי שהמכון הלאומי לרפואה משפטית מפיק מהגופה אך ורק DNA מיטוכונדריאלי, אותו ניתן להשוות רק למול ה-DNA שהופק מהאם (ולא ניתן כלל להשוות לאב).

26. בעקבות ממצאי המכון האמריקאי נערכה בצה"ל בדיקה נוספת בחודש נובמבר 1995, על מנת לבחון מהו המידע לפיו נקבע כי אכן מדובר בגופת זוואהרה. מהבדיקה עלה, כי הזיהוי נקבע על סמך השמות שהוזכרו בנטילות האחריות לאירוע של ארגוני הטרור והן על סמך שתי תעודות מזהות שנמצאו על שתי הגופות .

27. לאור האמור לעיל, סברו בפרקליטות הצבאית, כי אין ספק כי זוואהרה אכן נהרג בהיתקלות מיום 3.2.90, ואולם, קיימת אי-בהירות בנוגע למקום קבורתו, וכי יש צורך לערוך בדיקת זיהוי ע"י DNA לשלושת הגופות הקבורות בקברים א', ב' ו- ו' .

28. בעקבות בקשת העותרת, אישר ע' ר' אג"מ לערוך בדיקת DNA בגופות הסמוכות לקבר א', כלומר גופות ו' ו - ב', על חשבון צה"ל. ביום 16.7.98 הוצאו שלושת הגופות המצויות בקברים ו', א' ו - ב'. בשנת 1998 כבר היה בידי המכון הלאומי לרפואה משפטית היכולת להפיק DNA מגופות במצב הריקבון הרלוונטי. לפיכך, הועברו שלושת הגופות לבדיקת זיהוי במכון לרפואה משפטית.
29. לאחר בדיקת הגופות, הגיע נציג המכון הלאומי לרפואה משפטית למסקנה, כי מאף אחת מגופות אלה לא נלקחו בעבר רקמות במכון לרפואה משפטית (כלומר, אף אחת מגופות אלה לא הייתה זו שהוצאה מקבר א' בשנת 1994).
30. לאור זאת, המליץ הפצ"ר על הקמת צוות בדיקה מקצועי, אשר יבדוק את השתלשלות העניינים במקרה דנן. המלצה זו אושרה ע"י סגן הרמטכ"ל, ומאוחר יותר אושרה שנית ע"י ע' ראש אג"ם, אשר אף הטיל על רבצ"ר לרכז את עבודת הצוות.
31. בינתיים, ערך המכון הלאומי לרפואה משפטית בדיקות זיהוי לשלושת הגופות שהוצאו מקברן בחודש יולי 1998. המכון ערך השוואה בין ה-DNA של הגופות שהוצאו ובין ה-DNA שהופק מדגימת דם של העותרת (האם) אשר ניתנה בשנת 1995. מסקנת הבדיקה הייתה, כי אין התאמה בין ה-DNA של הדם והרקמות.
32. ביום 5.1.99 מינה הרבצ"ר צוות בדיקה מקצועי כאמור, בראשות סא"ל איתמר גוטהרץ (רע"ן אישות וקבורה ברבצ"ר). שני חברים נוספים בצוות היו: סא"ל צבי בלק (רע"ן ארגון ושלישות ברבצ"ר) וסא"ל גבי סנטו (רע"ן ניהול וכוננות באכ"א).
33. צוות הבדיקה הגיש את ממצאיו ומסקנותיו ביום 24.2.99. דו"ח הצוות הנו תמציתי למדי ואינו כולל מידע חדש אודות אופן הטיפול בגופת זוואהרה, מעבר למה שהיה ידוע בטרם מינוי הצוות. הצוות המליץ על דרך הפעולה הנדרשת לדעתנו בנוגע לאיתור גופת זוואהרה וכן המליץ המלצות כלליות בנוגע לקבורת מחבלים:-
- א. לגבי גופת זוואהרה - המליץ הצוות להרחיב את החפירות באזור ממנו הוצאו הגופות לבדיקה בשתי הפעמים הקודמות.

ב. המלצות כלליות :-

1. הוספת שני אמצעי זיהוי נוספים : בקבוק אטום ובו מספר החלל, שיוכנס לארון הקבורה וכן קשירת אצודה לגופה עם מספר החלל.
  2. שינוי מבנה בית הקברות לחללי אויב שליד גשר בנות יעקב .
34. דו"ח הצוות הועבר להתייחסות הפצ"ר, אשר המליץ להורות לצוות להשלים את חקירתו בנוגע לטיפול בגופת זוואהרה (תוך פירוט הנקודות המצריכות השלמת חקירה) . יחד עם-זאת, סמך הפצ"ר את ידו על המלצת צוות הבדיקה המקצועי להרחיב את החפירות סביב לאזור המשוער כמקום קברו של המחבל, ואף המליץ כי ככל שהדבר יידרש, ייבדקו גופות נוספות במכון לרפואה משפטית, על חשבון צה"ל. עוד קבע, כי גורמי ענף הדין הבינלאומי יפעלו מול בא-כוח העותרת, כדי לקבל ממנה דגימת דם חדשה, מולה תתבצע השוואת ה-DNA. זאת, תוך הקפדה על שרשרת ראיות תקינה, דבר שיגדיל את מהימנות בדיקת הרקמות.
35. כמו-כן, הציע הפצ"ר לאמץ את המלצות הצוות לעניין האמצעים שיש בהם כדי להקל על זיהוין העתידי של גופות מחבלים. לבסוף, הציע הפצ"ר לשקול בחיוב את יישום ההחלטה להעתיק את הקברים אשר בבית הקברות שליד גשר בנות יעקב, אל בית הקברות החדש למחבלים, אשר בטוליפ.
36. בטרם התקבלה החלטה בנוגע להמלצות הפצ"ר ובעקבות ממצאים בעניין המחבל סובח (שיפורטו להלן), המליץ הפצ"ר ביום 8.7.99 לרמטכ"ל, למנות ועדת חקירה (אשר מונתה ביום 17.10.99).
37. בסמוך להקמת הועדה ביקש בא-כוח העותרת, כי יועברו אל העותרת החפצים האישיים של בנה, המצויים בידי צה"ל. מבירור עם גורמי מטכ"ל עלה, כי אין בידי הצבא כל מסמכים מקוריים ואו ציוד אישי של בנה של העותרת .
38. ועדת החקירה ערכה בדיקה בנוגע לאמצעי הלחימה והמסמכים שהיו בידי שני המחבלים אשר נהרגו בתקרית ביום 3.2.90. על-פי הבדיקה נמצאו על גופות המחבלים 2 תעודות

- חבר בארגון חש"פ וכרוז תמיכה באינתיפאדה. יצוין, כי תמונת אחד המתבלים על גבי תעודת החבר בארגון חש"פ דומה למדי לתמונה זוואהרה, אשר הועברו ע"י אמו.
39. במהלך עבודת ועדת החקירה עלה, כי דגימות הדם של הורי זוואהרה ניטלו בשנת 1995 בירדן, משם הועברו לישראל, משם לסקוטלנד ומשם הועברו לארה"ב, נשמרו שם עד לשנת 1998, ואז הועברו אל המכון הלאומי לרפואה משפטית.
40. מנהלת המעבדות הביולוגיות במכון הלאומי לרפואה משפטית העלתה את האפשרות שדגימה זו הוחלפה בטעות עם דגימה אחרת (לדוגמא, במעבר בין המדינות, או במהלך 4 השנים בהן אוחסנה בארה"ב). הועדה סברה, כי לשם הוודאות ועמידה בסטנדרטים מדעיים מקובלים, יש צורך בנטילת דגימה חדשה מהעותרת, שמא אחת הגופות שהוצאו עד כה הנה בכל זאת גופתו של זוואהרה. הצעה זו אושרה ע"י ר' אמ"ץ, והועדה פנתה אל בא-כוח אמו של זוואהרה, על-מנת להסדיר את נטילת הדגימה הנוספת.
41. ואכן, ביום 24.2.2000 נפגשו נציגי הועדה עם העותרת במעבר הגבול לירדן שבגשר אלנבי, שם נטל רופא דגימת דם מן העותרת. אל העותרת התלוו ביתה, נציג הצלב האדום ונציג הצבא הירדני. דגימת הדם הועברה לבדיקת DNA במכון הלאומי לרפואה משפטית.
42. המכון הלאומי לרפואה משפטית קבע, כי ה-DNA שהופק מהדגימה החדשה הנו זהה ל-DNA שהופק מדגימת הדם של העותרת, אשר הועברה ע"י המכון בשיקאגו. מכאן עלה, כי שלושת הגופות שנבדקו במכון הלאומי בשנת 1998, הן אכן לא גופות בנה של העותרת.
43. למרבה הצער, לא נותרו בידי המכון הלאומי הרקמות שניטלו מהגופה שהוצאה מקבר א' בשנת 1994. לפיכך, לא ניתן היה לערוך באותה עת בדיקה לאימות תוצאות הבדיקה שנערכה במכון בשיקגו, לגבי גופה זו.
44. במהלך עבודת הועדה עלה, כי בבית הקברות לחללי אויב שליד גשר בנות יעקב נהגו לקבור מתבלים כשהם עטופים שקיות ניילון של הרבנות הצבאית, ולא בארונות (כפי שנהוג היה בבית הקברות שליד גשר אדם).
45. בחלקה בה נקברו הגופות, היו שורות אשר נחפרו כ"שוחה" אחת, ללא שכבת עפר המפרידה בין הקברים. שיטת קבורה זו עלולה להביא לקבורת גופות זו בסמוך לזו,

- ולהחלוקת גופה לאורך השיפוע בתוך השורה. לדברי רב פצ"ן, שורה ד' בחלקה ה' (השורה בה מצוי קבר א') נחפרה כ"שוחה" אחת.
46. בנוסף, הקברים בבית הקברות סומנו בשלטים, הניתנים בקלות להוצאה והזזה. כלומר, קיימת אפשרות שבמהלך השנים השלטים הוזזו במעט מהמקום בו היו מצויים במועד הקבורה.
47. כמו-כן, לטענת הרבנות הצבאית קיימת תופעה של תזוזת קרקעות, וכבר ידועים מקרים בהם גופה נעה מהמקום בו מצוי השלט, בעקבות תזוזת הקרקע. מה עוד, שהקברים בהם אנו עוסקים מצויים בשיפוע ובכיוון ניקוז המים מפרשת המים ובניצב לה (בתחתית הגבעה).
48. לבסוף עלה, כי על-פי רישומי הרבנות הצבאית של פצ"ן, ביום בו נקברה הגופה שבקבר א', נקברו יחד עמה עוד 4 גופות נוספות (גופה אחת מאותו אירוע ועוד שלוש גופות מאירוע אחר שנקברו בקברים ג' – ה' שבשורה ה').
49. בעקבות ממצאים אלה, סברה הועדה, כי בדיקה מסודרת של הקברים המצויים בשורה של קבר א' (שורה ד') ובשורה הסמוכה לה (שורה ה'), עשוי היה להביא למציאת הגופה אותה אנו מחפשים.
50. פתיחת הקברים השתתה. תחילה בשל הרטיבות בקרקע בעקבות גשמי החורף. לאחר מכן, בשל ריבוי משימות שהוטלו על רבנות פצ"ן בתקופות שונות.
51. לבסוף, ביום 18.5.2000, תוך יידוע בא-כוח העותרת, נפתחו, בפיקוח הועדה (ובאישור אלוף פיקוד צפון), 16 קברים בבית הקברות לחללי אויב שלידי גשר בנות יעקב (כמעט כל הקברים בשורות ד' ו-ה' בחלקה ה'). בהתאם לממצאיה, החליטה הועדה להעביר למכון הלאומי לרפואה משפטית 6 גופות, מתוכן 5 גופות לשם ביצוע בדיקות זיהוי על סמך DNA וגופה נוספת לשם ביצוע בדיקה חיצונית בלבד.
52. מחמש הגופות שהועברו לשם ביצוע בדיקת DNA, נלקחו רקמות והן הוחזרו לקבורה בבית הקברות לחללי אויב שלידי גשר בנות יעקב. הועדה קבעה, כי הבדיקות יערכו באופן טורי (בדיקת הגופה השניה תחל אך ורק לאחר סיום בדיקת הגופה הראשונה, וכן הלאה), לפי סדר שקבעה הועדה על סמך ממצאיה.

53. בתום בדיקת הגופה הראשונה חיווה המכון הלאומי לרפואה משפטית, דעתו כי גופה זו מתאימה להיות גופת בנה של העותרת. יצוין, כי הגופה הוחזרה לקבורה בבית הקברות שליד גשר בנות יעקב.
54. גופה זו הנה הגופה, אשר הוצאה בשנת 1994 מקבר א' של בית הקברות, ואשר רקמות ממנה הועברו לבדיקה במכון בשיקגו. הודעה על כך נמסרה, כמובן, לבית המשפט העליון ולבא-כוח העותרת.
55. מממצא זה מסיקה הועדה, כי גופתו של זוואהרה אכן נקברה בקבר א' בבית הקברות לחללי אויב שליד גשר בנות יעקב, כפי שטען צה"ל מאז שנת 1993. ככל הנראה, נפלה טעות בחוות הדעת של המכון בשיקגו.
56. מאידך גיסא מסיקה הועדה, כי חלה טעות במקום הקבורה מחדש של הגופה, לאחר שהוחזרה מהמכון לרפואה משפטית בשנת 1994, וכי הגופה לא נקברה מחדש בקבר א'. שכן, כשנמצאה הגופה בחודש מאי 2000 היא הייתה מצויה בין שורות ד' ו-ה' בחלקה ה' מימין לשלט ז'.
57. ראוי לציין, כי גם הקבורה מחדש בשנת 1994 בוצעה ע"י רבנות פצ"ן.

ג. השתלשלות העניינים בנוגע לגופת _____ סובח

58. בשנת 1994 פנה המוקד להגנת הפרט, בשם אחותו של סובח, ומסר, כי ככל הנראה נכנס סובח באופן בלתי חוקי לישראל ב-14.9.84 ונורה ע"י כוחות צה"ל. ואולם, לאחרונה הגיעה למשפחתו שמועה כי סובח הנו בחיים והוא מאושפז בבית חולים הדסה, וכי בדרך-כלל הוא מוחזק בבית כלא. המשפחה ביקשה לדעת האם סובח עודנו בחיים ומוחזק במעצר, או שמא נהרג.
59. פנייה זו זכתה למענה מאת מטה דובר צה"ל, אשר מסר כי בתאריך 14.9.84 ארעה חדירה של 3 מחבלים מירדן, וכי סובח נהרג ונקבר בבית קברות לחללי אויב שליד גשר אדם. פניות מאוחרות יותר זכו למענה מאת ע' רל"ש ר' אכ"א, לפיה סובח קבור בקבר שיצוין ח' בבית הקברות לחללי אויב שליד גשר אדם.
60. בהמשך, ביקשה משפחת המחבל את החזרת גופתו לשם קבורתה בכפר מגוריהם. בקשה זו אושרה עקרונית בשנת 1994 על ידי אלוף פיקוד מרכז. טרם קבלת הגופה, ביקשה המשפחה לברר כיצד זוהתה.
61. על-פי רישומי הרבנות הצבאית של פיקוד מרכז, ביום 6.10.84, נקברו שלוש גופות בבית הקברות שליד גשר אדם, כאשר אחת מהן - הגופה שנקברה בקבר ח' - הנה גופתו של סובח. ואולם, לא עלה בידי רשויות הצבא לאתר תיעוד נוסף על האופן בו זוהתה הגופה.
62. בשנת 1997 הגישו בני משפחת המחבל עתירה לבג"ץ (בג"ץ 4883/97 _____ סובח נ' שר הבטחון), בה הם מבקשים שצה"ל יאתר את הממצאים שהובילו לזיהוי גופתו, ובמידה שלא ניתן לאתר ממצאים אלה - שתיערך בדיקת DNA על-חשבון צה"ל.
63. בשנת 1998 אישר ע' ר' אג"ם את עריכת הבדיקה על חשבון צה"ל. בעקבות כך, נמחקה העתירה בהסכמת העותרים. בדצמבר 1998 הוצאה הגופה מקבר ח', הועברה למכון הלאומי לרפואה משפטית ונערכה בה בדיקת זיהוי על ידי השוואת DNA שהופק מהגופה ל-DNA שהופק מדגימות דם אשר נתנו אמו ואחותו של סובח במכון לרפואה משפטית. מסקנת הבדיקה הייתה כי אין התאמה בין ה-DNA (הגופה אינה של סובח).

64. בעקבות הממצאים בעניינו של סובח ובעקבות הממצאים בעניינו של זוואהרה (המפורטים לעיל), המליץ הפצ"ר ביום 8.7.99 לרמטכ"ל, למנות את ועדת החקירה נשוא דו"ח זה (אשר מונתה ביום 17.10.99).
65. במהלך עבודת ועדת החקירה עלה כלהלן :-
66. בית הקברות לחללי אויב בפקמ"ז מצוי ליד גשר אדם. בית הקברות מצוי באחריות החטיבה המרחבית, והקבורה בו מתבצעת ע"י רב החטיבה.
67. על-פי הדיווחים שאיתרה הועדה, בתאריך 5.10.84 בחצות נהרגו 3 מחבלים בהיתקלות עם כוח צה"ל מהחטיבה המרחבית על דרך אלון באזור כפר אל מעייר (כאמור, בהודעת דובר צה"ל למשפחת המחבל, משנת 1994, נמסר תאריך אחר-שגוי להיתקלות).
68. על-פי יומן החללים של רבנות פיקוד מרכז, ביום 6.10.84 נקברו 3 מחבלים בבית הקברות שליד גשר אדם. השלושה נקברו בקברים ח', ט' ו- י'. ביומן נרשם, כי סובח נקבר בקבר ח'.
69. הועדה סבורה, כי שלושת מחבלים אלו לא נקברו ע"י גורמי הרבנות, כי אם ע"י חיילים בלתי מקצועיים בתחום הקבורה, כאשר השערה אפשרית אחת היא שהמדובר בחיילי החטיבה המרחבית. מסקנת הועדה נתמכת בראיות המפורטות להלן.
- א. ה- 6.10.84 היה יום שבת, בו חל גם יום כיפור. אין צורך להכביר במילים בדבר חוסר הסבירות שאנשי הרבנות יעסקו בקבורת חללי אויב בשבת בו חל גם יום כיפור.
- ב. הגופות נקברו במקום שלא היה מתוכנן לקבורה (מחוץ לגבול של שורה שעל-פי יומן החללים הקבורה בה כבר נסתיימה 4 שנים לפני כן).
- ג. סימון הקברים אינו הסימון הרגיל של בית הקברות.
- ד. קיים קבר ח' נוסף שהינו ריק והוא מצוי בראשית השורה הסמוכה לשורה בה מצויים קברים ט' - י'.

- ה. הגופות נקברו בדרך שונה מזו הנהוגה ברבנות הצבאית לגבי קבורה בבית קברות זה. הגופה שהוצאה מקבר ח' נקברה על אלונקה מכוסה בשמיכה, בעוד שבבית קברות זה נהגה הרבנות לקבור בארון שבתוכו בקבוק זיהוי.
- ו. בתקופת הקבורה לא היה רב צבאי סדיר לחטיבה המרחבית.
- ז. הרב נחמן קירשנבאום, אשר שימש כעוזר הרב של פיקוד מרכז לאישות וקבורה בשנים 1974-1992, מסר בעדותו בפני הועדה, כי היו מקרים ספורים בהם החטיבה המרחבית קברה חללי אויב, ללא יחידת הקבורה הפיקודית.
- ח. על-פי עדויות אנשי הרבנות של פיקוד מרכז, הרבנות מעולם לא קברה חללי אויב בבית הקברות שליד גשר אדם, מבלי לקבל פקודת קבורה מאלוף הפיקוד. פקודות הקבורה לגבי קברים ט' – י' נושאות את התאריך 6.11.84 (חודש לאחר הקבורה).
70. מאחר שקרוב לודאי שהגופות נקברו בידי כוח אדם לא מקצועי, הרי שבהחלט ייתכן שחלה טעות בזהות שלושת הגופות שנקברו באותו יום. לכן, סבורה הייתה הועדה שיש מקום לערוך בדיקת DNA לגופות מהקברים הסמוכים לקבר ח' (קברים ט' – י').
71. ביום 6.3.2000, לאחר קבלת אישור אלוף פקמ"ז, נפתחו, בפקוח וועדת החקירה, קברים ט' – י' בבית הקברות לחללי אויב שליד גשר אדם. הגופות שהוצאו מהקברים הועברו לבדיקת זיהוי ע"י DNA במכון הלאומי לרפואה משפטית.
72. בתום בדיקת שתי הגופות, חיווה דעתו המכון הלאומי לרפואה משפטית, כי הגופה שהייתה קבורה בקבר ט' הנה גופת סובח.
73. לאחר זיהוי הגופה, אשרר אלוף פיקוד מרכז את אישור קודמו בתפקיד משנת 1994, להחזיר את הגופה למשפחת המחבל, לשם קבורתה בכפר מגורי המשפחה (הכפר מעייר שבנפת רמאללה). ואכן, ביום 20.5.2000 הוחזרה הגופה למשפחה.

ד. הפקודות בדבר הטיפול בגופות מחבלים

74. נהלי הטיפול בגופות מחבלים מוסדרים בפקודות של הצבא. מאחר שהמקרים בהם עסקה הועדה אירעו לפני זמן רב, שקדה הועדה על איתור הפקודות שהיו תקפות במועדים הרלוונטיים. מלאכת האיתור לא הייתה קלה, במיוחד לאור כך שאפילו הגורם האחראי על הוצאת פקודות אינו מחזיק בפקודות בנוסחים קודמים ואף אינו יודע מתי יצאו עדכונים לפקודה וכיצד ניתן לאתר אותם.
75. להלן הפקודות הרלוונטיות שאיתרה הועדה (מהפקודה הותיקה ביותר ועד לחדשה ביותר):
- א. פקודה 705.1 מקפ"ק אג"ם/מב"ת, מחודש אפריל 1971 ואשר כותרתה "מסתננים אזרחים ותושבי שטחים – הרוגים".
  - ב. פקודה מס' 219 של קפ"ק אג"ם/מב"ת, מחודש אוקטובר 1977 ואשר כותרתה: "טיפול במסתננים ותושבים מקומיים שנהרגו ע"י כוחותינו בשטחים מוחזקים".
  - ג. הוראה מבצעית אג"מ/מבצעים/ענף ממשל צבאי מס' 2.10, מחודש יוני 1989, וכותרתה: "גופות מחבלים / העברה קבורה ותיעוד – נוהל ביצוע".
  - ד. עדכון להוראה מס' 2.10 מחודש מאי 1992: "גופות מחבלים / העברה קבורה ותיעוד". על בסיס פקודה זו הוצאה פקודה של אג"מ פצ"ן שכותרתה זהה (סימוכין: רמ"ד פנים פצ"ן מב-1-372 מיום 1.7.92).
  - ה. עדכון להוראה 2.10 מחודש מרץ 1995: "גופות מחבלים ומסתננים – נוהל קבורה".
  - ו. פקודה מס' 1/7.430 של אג"מ/מבצעים/ענף ממשל צבאי, מחודש מרץ 1995 וכותרתה: "גופות מחבלים ומסתננים – נוהל קבורה".
  - ז. עדכון לפקודה 1/7.430 מחודש אוגוסט 1997.
  - ח. פקודה מס' 1/0.061 של אג"מ/מבצעים/רע"ן ממשל צבאי מחודש אוקטובר 1998: "גופות מחבלים ומסתננים – נוהל קבורה".

- ט. בנוסף, נמסרה לועדה הוראה של פקמ"ז-מבצעים שכותרתה: "גופות מחבלים ומסתננים – נוהל קבורה". הפקודה אינה נושאת תאריך פרסום. כמו-כן, נמסרה לועדה הוראה של אג"מ פצ"ן מספר 1.701, אשר כותרתה "טיפול בגופות מחבלים" ועליה נכתב כי היא עדכנית ל-1.3.98.
76. לדעת הועדה, אין לשלול אפשרות שלא כל הנהלים אשר הופצו בסוגיה אותרו על ידה.
77. עוד יצוין, כי נהלי הטיפול בגופות חללי צבא אויב (להבדיל מגופות מחבלים או מסתננים) מוסדר בפ"מ 38.0109. פ"מ זו, המושתתת על עקרונות אמנת ז'נבה, אינה חלה על הטיפול בגופות מחבלים בעת שגרה, הן לאור שהפ"מ חלה רק על חללי צבא אויב (סעיף 2 לפ"מ) והן לאור שתחולת הפ"מ מותנית בהכרזה מיוחדת שתפורסם ע"י מחלקת נפגעים באכ"א (סעיף 3 לפ"מ).

ה. ממצאי הועדה

I אי הכרת פקודות:-

78. כמעט כל בעלי התפקידים המכהנים היום אשר העידו בפני הועדה, אינם מודעים לנהלים העדכניים ביותר של הצבא בנושא. יחד עם-זאת, יש לציין שרוב בעלי התפקידים הכירו את הנוהל הותיק יותר, שהינו דומה עד מאד לנוהל העדכני.
79. רוב בעלי התפקידים, אשר העידו בפני הועדה, לא היו מודעים כלל לקיומו של הנוהל בנושא.
80. על-אף שהשינויים בין הנוהל שפורסם ב-1998 ובין הנוהל שפורסם ב-1995 אינם שינויים משמעותיים, הרי שהועדה רואה באי-הכרת הנוהל העדכני משום סימפטום המעיד על אופי ביצוע הנהלים.
81. להלן, כשתזכר בדו"ח זה "הנוהל" הכוונה היא לנוהל החדש.

II אי הקפדה על קיום הפקודות:-

82. ממצאי הועדה העלו כי הגופות לא צולמו ע"י כל הגורמים הפיקודיים כפי שהוראות מחייבות.
83. היו מקרים בהם כלל לא ניטלו חפצים וציוד אישי שהיו על הגופות לפני קבורתן, וממילא לא נשלחו לגורמי מטכ"ל כפי שנדרש. כך, נמצאו חפצים אישיים על אחת הגופות שהוצאו מקבריהן בשנת 1998 ועל גופות שהוצאו מקבריהן במסגרת עבודת הועדה.
84. לא תמיד מוציאים טפסי הודעת פטירה (טופס 123) כנדרש, או שטפסי הודעת הפטירה אינם נשמרים על ידי הרבנות הפיקודית.

III בעיות אחזור מידע

85. חטיבת המבצעים לא הצליחה לאתר פקודות ותיקות שהיא עצמה הוציאה, חרף בקשות חוזרות ונשנות של הועדה.

IV ניהול בית הקברות לחללי אויב שליד גשר בנות יעקב:-

86. על סמך הראיות שגבתה, הגיעה וועדת החקירה למסקנה, כי המחבל זוואהרה אכן נקבר בקבר א' בבית הקברות לחללי אויב שליד גשר בנות יעקב. כלומר, לא חלה טעות ברישומי רבנות פיקוד צפון בשנת 1990.
87. יחד עם-זאת, הגיעה הועדה למסקנה, כי נציגי הרבנות הצבאית של פצ"ן טעו בקבורה מחדש של הגופה, לאחר שהוחזרה מהמכון לרפואה משפטית בשנת 1994, וקברו את הגופה לא בקבר א'. דבר שהוביל לכך שהגופה לא נמצאה כשפתחו פעם נוספת את קברים א', ב' ו - ו' בשנת 1998.
88. בנוסף, סבורה הועדה, כי חלו מספר ליקויים נוספים באופן הקבורה בבית הקברות שליד גשר בנות יעקב, כמפורט להלן.
89. כל הגופות שהוצאו במהלך עבודת הועדה לא נקברו עם דסקיות הנושאות את מספר ההרוג כפי שנדרש .
90. מספרי הגופות סומנו על גבי הניילונים בעטי-טוש, כאשר הדיו נוטה להימחק תוך תקופה קצרה יחסית. לדוגמא, כבר בשנת 1994 לא ניתן היה לזהות את המספרים שעל גופות א', ב' ו - ו'. וזאת, על אף שסומנו רק בשנת 1994 (כלומר, הסימון דהה תוך 4 שנים בלבד).
91. השלטים אשר הוצבו על הקברים ניתנים להוצאה והעברה בקלות. ליציבות השלטים ישנה חשיבות גוברת והולכת במקום בו הגופות עצמן אינן מסומנות כראוי.
- כך לדוגמא, במהלך הוצאת הגופות שיזמה הועדה ביום 18.5.2000, התגלה כי השלטים בשורה ה' של חלקה ה' הוזזו מספר מטרים לכיוון סוף השורה. הקבר שליד שלט ג' התגלה כריק, ורק לאחר חפירות נוספות עלה שגופות ג' - ה' היו מצויות מספר מטרים ממקום הימצאן של שלטים ג' - ה'.
92. מתבלים נקברו בבית הקברות, גם ללא קבלת צו קבורה מאלוף הפיקוד. כך, בתיקי החלל של גופות א', ב' ו - ו' לא נמצאו צווי קבורה מאת האלוף בניגוד להוראות המחייבות לנדרש. מבירור עם הרב של פיקוד צפון עלה, כי החל משנת 1995 החלו לקבור רק על סמך צו קבורה.

93. על-פי עדות רב פצ"ן קיימות שורות בבית הקברות, אשר נחפרו כ"שוחה" אחת, ללא שכבת עפר המפרידה בין הקברים. שיטת קבורה זו עלולה להביא לקבורת גופות זו בסמוך לזו, ולהחלקת גופה לאורך השיפוע בתוך השורה. במיוחד נכון הדבר כשהגופות אינן קבורות בארון. ואכן, במהלך פתיחת קברים נמצאו גופות אשר היו קבורות בצמוד זו לזו, עד אשר קשה היה לקבוע מי מהגופות שייכת לקבר שנפתח ומי מהן שייכת לקבר שלצדה.
94. בבית הקברות לא נקבע כיוון קבורה אחיד. כלומר, ייתכן שגופה אחת תיקבר מימין לשלט והשניה משמאלו. לאור הסמיכות של השורות בבית הקברות, עלולה צורת קבורה זו לכך שגופה הקבורה בשורה א' תקבר בסמוך לגופה הקבורה בשורה ב'.
95. יצוין, כי על-פי סיכום רמ"ט צפון משנת 1995, האחריות על בית הקברות הנה של הרב הצבאי הפיקודי. דומה, כי קודם לכן לא היה ברור של מי האחריות לניהול בית הקברות.

V ניהול בית הקברות לחללי אויב שליד גשר אדם

96. כזכור, הגיעה הועדה למסקנה, כי חלה טעות ברישומי הרבנות הצבאית הפיקודית בנוגע למקום קבורת המחבל סובח. ואולם, הועדה הגיעה למסקנה כי מקור הטעות הנו בכך שקבורת המחבל נעשתה שלא ע"י הרבנות, ולפיכך האחריות לטעות זו אינה מוטלת על כתפי רבנות פקמ"ז.
97. על-פי עדויות שהושמעו בוועדה, בבית הקברות לחללי אויב שליד גשר אדם נהגו לקבור חללי אויב בארונות קבורה, מימים ימימה. קבורה בארונות, בצירוף אמצעי זיהוי פשוטים, מקלים עד מאד על זיהוי גופה, שנים לאחר קבורתה.
98. אמנם, הועדה התרכזה בבירור נסיבות קבורתם של 3 המחבלים, אשר לא נקברו ע"י הרבנות הצבאית (קברים ח' – י'). אולם במהלך עבודתה, התרשמה הועדה, כי בית הקברות מנוהל בצורה סבירה.
99. יצוין, כי על-פי העדויות שנמסרו לוועדה, האחריות הפיקודית לניהול בית הקברות שליד גשר אדם מוטלת על החטיבה המרחבית, בעוד שהאחריות המקצועית לקבורה עצמה מוטלת על רבנות פקמ"ז.

VI תיעוד וזיהוי גופות מחבלים

100. הכלים המקובלים לזיהוי הרוגים, הנם: זיהוי פרסונלי (על-ידי קרוב משפחה או מכר) והשלמת הזיהוי תוך העזרות בשיטות אנתרופולוגיות ומעבדתיות (כגון: השוואת טביעות אצבע, טביעות שיניים, DNA וכד').

101. זיהוי חללי אויב מחייב הקפדה על תיעוד קפדני של הליך זיהוי הגופה ותיעוד המידע שעל בסיסו זוהתה. כמו-כן, מאחר שלעיתים נדרש צה"ל לאיתור גופה אשר נקברה לפני זמן רב, הרי שיש אף להקפיד על שמירת התיעוד וריכוזו בידי גורם אחראי אחד.

VII תחזוקת בתי הקברות לחללי אויב

102. תחזוקת שלושת בתי הקברות לחללי אויב לוקה בחסר. לשם הדוגמא נציין, כי בית הקברות שליד גשר בנות יעקב⁷ מוקף גדר מטה ליפול, ובביקור הועדה בבית הקברות בחודש מאי 2000, נמצאו גללי פרות, אשר יש בהן כדי להעיד על כך ששער בית הקברות ניתן לפריצה בקלות יחסית.

103. למסקנת הועדה בדבר הצורך בשיפור תחזוקת בתי הקברות שותפה גם הרבנות הצבאית, אשר אף העלתה הצעה לשיפור התחזוקה כבר בפברואר 1999. על סמך הצעה זו, העלה רח"ט לוגיסטיקה באט"ל, הצעה קונקרטית יותר להקמת גדר נאותה מסביב לבית הקברות, יציקת פלטת בטון "כוורת", אשר תסמן את מיקום הקברים, יצירת שבילים בין החלקות ובין הקברים והקמת שילוט יציב.

104. ע"ר' אג"ם אף אישר הקצאת תקציב מתאים לשם תכנון עבודות הבינוי הנדרשות. יחד עם-זאת, טרם החלו בעבודות הבינוי (ראה הערה בתחתית העמוד).

⁷ מאז עריכת דו"ח זה הועבר בית הקברות למחנה עמידר.

ו. המלצות הועדה :-

105. העברת גופה ממקום האירוע ועד להעברתה לבית העלמין - בפקודת חטיבת המבצעים אין התייחסות לאופן העברת הגופה ממקום תפיסתה ועד לקבלתה בידי הרבנות הצבאית. הועדה ממליצה שהאג"מ הפיקודי יוציא נהלים משלימים בנושא זה.

106. **בדיקת הגופה במכון הלאומי לרפואה משפטית בטרם קבורתה** -

בעבר, קבע ר' אכ"א, כי במצבי רגיעה ובט"ש (לא מלחמה) יועברו גופות חללי אויב למכון לרפואה משפטית לצורכי תיעוד בטרם קבורתן. מעדות הרב הצבאי של פיקוד מרכז עולה, כי כמעט כל גופות המחבלים שנקברו בשנים האחרונות בפיקוד מרכז, עברו בטרם הקבורה, בבדיקה במכון הלאומי לרפואה משפטית.

העברת הגופה לבדיקה במכון לרפואה משפטית יכולה לסייע רבות בתיעוד סימנים מזהים של הגופה (כגון: גובה, גיל, מצב השיניים, צלקות וכתובות קעקע, שמירת רקמה לשם ביצוע בדיקת DNA בעתיד).

מאידך-גיסא, הבדיקה במכון מצריכה משאבים שונים (כגון: תשלום עבור הבדיקה, הובלת הגופה).

הועדה ממליצה, כי כל גופות המחבלים יבדקו בבדיקה חיצונית (להבדיל מנתיחה מלאה), בטרם הקבורה, במכון הלאומי לרפואה משפטית.

107. **תיעוד פעילות ושמירת התיעוד** - יש לשפר את תיעוד כל התהליכים הנוגעים לטיפול בגופות מחבלים ושמירת התיעוד, כמפורט להלן:

תיעוד הליך העברת הגופה ממקום האירוע ועד לקבורתה -

הועדה ממליצה על הנוהל הבא, על-מנת לשפר את תיעוד הליך העברת הגופה ממקום האירוע ועד לקבורתה. יחד עם-זאת, הנוהל אינו בא במקום הפקודות הפנימיות שיופצו בפיקוד:-

מטה הפיקוד - מטה הפיקוד בו נתפסה הגופה, יכין לאחראי על ריכוז המידע בפיקוד מכתב המפרט את כל קורות הגופה מרגע תפיסתה ע"י כוחות צה"ל ועד

להגעתה לידי הרבנות הצבאית (כולל: מי הכוח שתפס את הגופה, מי זיהה את הגופה, מי הכוח שהעביר את הגופה, היכן שהתה הגופה בכל עת, אם נתפסה יותר מגופה אחת - כיצד וידא שלא חל בלבול בין הגופות לאחר ביצוע הזיהוי וכד').

רבנות פיקוד - הרב הצבאי הפיקודי יעביר לגורם האחראי על ריכוז המידע בפיקוד מכתב המפרט את הליך הקבורה, תוך דגש על מקום הקבורה (תיאור פיזי ולא רק המספר שעל השלט), מספרי הקברים הסמוכים + שמות הקבורים בהם, אופן הקבורה (בתוך ארון/בתוך שקית, אמצעי הזיהוי של הארון/הגופה וכד').

108. הליך הקבורה וההוצאה מהקבורה ע"י הרבנות הצבאית הפיקודית:-

הועדה סבורה, כי הנהלים המפורטים כיום בפקודת חטיבת המבצעים בנוגע להליך הקבורה ע"י הרבנות הצבאית הפיקודית אינם מפורטים דיים. הועדה ממליצה, כי הרבנות הצבאית הראשית תוציא נוהל מפורט לקבורת מחבלים ומסתננים, על בסיס המלצות רבצ"ר מיום 17.2.99 שאושרו ע"י ע' ר' אג"ם. הנוהל יכלול גם התייחסות להוראות בדבר פתיחת קבר והוצאת גופה מקברה (תוך תיאום עם הוראות מקרפ"ר בהיבטי הסניטציה בנושא).

כמו-כן, ממליצה הועדה שנוהל זה יעוגן במסגרת פקודת חטיבת המבצעים.

109. העברת בית הקברות שליד גשר בנות יעקב אל בית הקברות בטוליפ -

לאור מצבו הרעוע של בית הקברות לחללי אויב שליד גשר בנות יעקב, הומלץ בעבר על העברת הגופות הקבורות ליד גשר בנות יעקב, אל בית הקברות החדש שליד מוצב טוליפ. בשלהי 1998 אישר ע' ר' אג"ם לדחות את העברת הגופות למחצית שנת העבודה 1999. ואולם, חרף חלוף הזמן, לא הועברו הגופות.

ועדת החקירה שבה וממליצה להעביר את כל הגופות הקבורות בבית הקברות שליד גשר בנות יעקב אל בית הקברות החדש שבטוליפ, או לאתר אחר (ראה הערה בעמ' 20).

110. שיפור תחזוקת בתי הקברות לחללי אויב-

הועדה ממליצה, כי ר' אמ"ץ ירכז עבודת מטה בנושא מול הפיקודים, על-מנת להביא לשיפור תחזוקת בתי הקברות, בהתאם להמלצות רח"ט לוגיסטיקה באט"ל ורבצ"ר.

111. עיגון הנושא בפ"מ יחודית

כאמור, הנהלים בדבר הטיפול בגופות מחבלים מוסדר כיום בהוראות ה. זאת, בניגוד לנהלים בדבר טיפול בחללי צבאות אויב, המוסדרים בפקודת מטכ"ל. הטיפול בגופות מחבלים הנו נושא רגיש החובק פעילות מצד גורמים צבאיים רבים. לפיכך, ממליצה הועדה שהנהלים בדבר הטיפול בגופות מחבלים יעוגנו בפקודת מטכ"ל.

112. הכרת פקודות והקפדה על מילוי

במהלך עבודת הועדה עלה, כי חלק ניכר מבעלי התפקידים הרלוונטיים אינם מודעים לפקודות הקיימות בנושא הטיפול בגופות מחבלים, ולפיכך אף אינם מבצעים אותן. הועדה ממליצה, כי הפיקודים יפעלו ללימוד ולהטמעת הפקודות בין בעלי התפקידים הרלוונטיים.

---

* המלצה זו לא אושרה ע"י ר' אמ"ן (לאשר עם ר' אמ"ן)

ז. סיכום:-

113. ועדת החקירה מונתה לחקור את השתלשלות העניינים בנוגע לגופות המחבלים _____
_____ זוואהרה (להלן – זוואהרה) ו! _____ סובח (להלן – סובח) ולברר
את מקום הימצאן. כמו-כן, נדרשה הועדה לבחון את מכלול ההיבטים של טיפול צה"ל
בגופות מחבלים בכלל.

**ועדת החקירה איתרה את גופות שני המחבלים וגיבשה המלצות בנוגע למכלול ההיבטים
של טיפול צה"ל בגופות מחבלים.**

114. הועדה מבקשת להודות לכל מי שסייע בעבודתה.